

magijska moć snova

bojan jovanović

Pristupiti snovima s aspekta tradicionalne kulture, u kojoj se ispoljava magijska moć snova, prepostavlja diferenciranje predmeta razmatranja na oblast u kojoj se snovi dovode u neposrednu vezu sa životnom praksom i na sferu u kojoj se transponovani mehanizam sna može prepoznati u raznovrsnim oblicima tradicionalne kulture. Iako je san, pre svega, individualni doživljaj »svojevrstan mit individue« dostupan u svojoj totalnosti samo licu koje je sanjalo određen san, opšti kriterijumi zajednice, ispoljeni, između ostalog i na planu simboličkog jezika, stvaraju uslove koji determinišu neposredno ispoljavanje i život snova. U tom smislu se može reći da je simbolička priroda snova doprinela formiraju jednog simboličkog sistema za njihovo tumačenje, u kojem je značenje pojedinih simbola usaglašeno s opštim smislim pojedinih radnji u okviru određene tradicionalne kulture. Smatrujući da se snovi u suštini ne razlikuju od mitova i bajki, Frojd je isticao da razumevanje simboličkog jezika jednih doprinosi shvatanju izražajnih oblika ostalih, što omogućuje uspostavljanje veze s dubljim slojevima našeg bića. Snovi i mitovi su, veli From, važne poruke nas samih nama samima u cilju našeg što boljeg i potpunijeg samoupoznavanja.¹ Za razliku od slučajnih simbola koji ne izražavaju suštinski odnos prema onome što simbolizuju, univerzalni simbolički jezik izražava suštinsku vezu između simbola i onoga što oni predstavljaju. »Univerzalni simbol je ukorenjen u svojstvima našeg tela, naših osjeta, i našeg uma, koja su zajednička svim ljudima i zato nisu ograničena na pojedince ili specifične grupe. Jezik općeg simbola je jedan zajednički jezik ljudske rase.«² Simboličkoj transformaciji iskustva jednog magijskog obreda svojstvena je vrlo jaka izražajna vrednost koja potiskuje neposredno praktični interes, pa se zato i može reći da magija kao deo i elemenat obreda obrazuje šиру pojavu u ravni jezika religije.³ U odnosu na univerzalni simbolički jezik, stvoren tokom procesa kulturnog razvoja čoveka, magijski aspekt ove simboličke realnosti predstavlja rezultat jednog bitnog čovekovog određenja. Opšta magija predstavlja ishodište svakog čovekovog bitnog delovanja i stoji u senci njegovog primarnog odnosa prema prirodi, prožetog verovanjem u međusobnu povezanost stvari i pojava u prirodi. Uporište magije prožima stvarnost iskustva i daje realnost permanentnom čovekovom nastojanju da verovanjem u svoju duhovnu moć ostvari željeni cilj.⁴ Pripadajući najranijoj fazi religijskog razvoja, magijski način mišljenja predstavlja ne samo petrificiran oblik davnog kulturnog nasledja, već implicira i jedan aktivni princip prepoznavanja u karakterističnom načinu shvatanja života, prirode i pojava u njoj. Shvaćeni kao svojevrsna animistička strategija, magijski postupci, utvrđeni obrednim pravilima, izražavaju uspostavljenu relaciju između animističkog sadržaja sveta iracionalnog i sveta neposredno iskustvenog.

Ukoliko se magijska radnja sagleda s aspekta delatnog subjekta, ona se ne javlja kao infantilna proizvoljnost, već kao relevantna dopuna objektivnom poretku. Dobijanjem istog karaktera nužnosti kao i prirodni uzroci, magijski postupak afirmaše energetski luk od psihičkog ka fizičkom, utemeljen na prepostavkama verovanja u čovekovu duhovnu moć.⁵ Urođena čovekovom duhu, magija je po svojoj prirodi jedinstvena simbolička akcija. Međutim, značaj magije kao izvora sistema simbola identičan je s važnošću koju magija ima u pojedinim obrednim postupcima, baziranim na svojevrsnoj kontemplativnoj akciji koja kontira viši stepen magijskog znanja. Kao što simbolič-

ke radnje motiviše podsvesni napor u cilju izbegavanja potiskivanja koja nameće super-ego, tako i u kontemplativnu akciju jednog magijskog čina proizlazi iz svesnih nastojanja uspostavljanja veza s nesvesnim. Kompleksna celina čovekovog bića sadrži i nepoznati deo našeg »ja«, koji predstavlja izazov razumu, »tom demonu koji nas drži u okovima«, i koji se mehanizmom poznatih kategorija brani od nepoznatog.⁶ U tom smislu može se reći da empirizam čudesnog, koji potvrđuje magijska ubedjenja — zasnovana na verovanju u čovekovu duhovnu moć — metodom tradicionalnog znanja o usavršavanju ove moći, utiče na razaranje ograničenosti razuma. Pragmatička funkcija magijskih znanja pogleda se u mogućnosti ostvarenja neposrednih ciljeva, među kojima i oteleotvorene snova, svakako, spada u jedan od zadataka magijske prakse. Korišćenje snova u tradicionalnoj kulturi najizraženije je u magijsko-religijskoj praksi, kako u okviru obrednog, tako i u vidu njenog mitskog oblika. Zavisno od važnosti ovih elemenata u tradicionalnoj kulturi, može se Singtagmom »vreme sna« označiti onaj period u razvoju pojedinačnih kultura u kojem magijski odnos prema stvarnosti ima dominantan značaj.

»Primitivna misao«, piše Suzana Langer, »nije znatno prevazišla razinu sna. Ona se služi veoma sličnim formama. Objekti koji bi mogli funkcionišati kao simboli sna imaju neki tajanstveni smisao i za um koji se budi, te se na njih gleda čuvstveno, čak i ako nikada nisu služili ni u kakve dobre niti rđave praktične svrhe. Australijska čuringa, egipčanski skarabej i žrtve-darovnice koje su helenske žene prinosile na oltar, jesu upravo takvi predmeti neopisive vrednosti, simboli sna nađeni i visoko cenjeni na javi. Njihovim fizičkim prisustvom proces rada uobrazilje prenosi se iz sna u stvarnost.«⁷ Početak kulturnog procesa, začet u krilu prirode, obeležen je tajanstvenim smislom realnosti u kojoj predstave i pravila jednog tradicionalnog društva izražavaju vitalnu integrisanost prirode i kulture, i poseban način mišljenja koji ne nastoji da strogo diferencira činjenice i vrednosti. Ukoliko u početku imamo situaciju zanemarljivog uticaja kulture na stepen čovekovog ponašanja, potonje situacije će obeležavati sve veći uticaj kulture i proces evolutivnog razvoja društvenih i kulturnih oblika koji radikalno negiraju prvočitni značaj prirode. Integriran u život zajednice, čiji okvir pruža dovoljno mogućnost za ostvarenje svih čovekovih egzistencijalnih potreba, pojedinac ne doživljava važeće tabu propise kao represivne, pa se zato problem tabua ne postavlja svesno kao posebno pitanje u određenoj tradicionalnoj kulturi. Međutim, iako se pitanje tabua ne postavlja kao posebno pitanje, mogu se konstatovati izvesni modusi oslobođanja potisnutog sadržaja u periodu nevaženja uobičajenih zabrana. Zato pojedini prikazi izvesnih slobodnijih prizora mogu navesti na pogrešan zaključak o karakteru izvesne kulture, u kojoj se samo u određenom vremenskom razdoblju ritualno ispoljavaju potisnuti sadržaji. Pojedine vremenske intervale, naročito oko hontskih praznika, prema narodnom verovanju, karakteriše slobodno kretanje duša i njihovo vrlo intenzivno prisustvo u svojoj bivšoj zajednici. Ritual obrednih povorki izražava delimično materijalno oteleotvorene ovih paganskih predstava. Međutim, iako po formi obredne povorke inkarniraju duhove predaka, one više nastoje da objave i konkretnizuju njihovu negativnu, demonsku prirodu, izraženu u vidu karakterističnog teriomorfognog izgleda. Razuzdano ponašanje učesnika obrednih povorki skreće pažnju na natprirodnu moć duhova i demona. Slobodne i u uobičajenim prilikama nepristojne igre, koje se priređuju poslednjega dana Bele nedelje, materijalizuju narodno verovanje o potpunoj slobodi kretanja duhovnih bića u zimskom periodu. Učešće u igrama o kojima se u verskim predstavama do tada samo mašalo, i slobodno manifestovanje vitalnosti i u vidu njene hipotetične negativne emanacije, daju ritualu obrednih povorki aspekt teatralnog oslobođanja negativnih sila pred novim ciklusom prirodnog buđenja. Na ovaj način ispoljen, potisnuti sadržaj ritualno oživljava, u segmentu izdvajenom iz uobičajenog života, zaboravljenu totalnost magijske realnosti. Predstava o bezgraničnosti sveta magijske realnosti temelji se na poistovećenju i prožimanju doživljaja snova, halucinacija i objektivnih pojava, u okviru jedinstvene concepcije o proširenoj realnosti čiju praktičnu stranu ustanovljuju principi magijskih radnji i pravila ritualnog kolektivnog sna obrednih svečanosti.

Ciklusi mitova australijskih domorodaca govore o životu i stvaranju drevnih natprirodnih bića, životinjskog i ljudskog oblika, iz Vremena sna kojim se određuje proces i razdoblje čitave jedne kulture. Vreme sna je početak još neoblikovanog sveta, ali i period koji permanentno traje u svesti australijskih Aborigina kao njihova sveta prošlost i sveta sadašnjost. Izražen u brojnim mitovima i legendama, koji su često predmet njihove likovne umetnosti, vremenski kontinuum u kulturi Aborigina prožet je permanentnim ponavljanjem događaja prema pravilima koja regulišu njihov društveni i kulturni život. Totemskim obredima australijski Arunte nastoje da reaktualizuju prvočitni postupak svog mitskog pretka klana iz Vremena sna. Potpuno zaronjeni u mitsko vreme sna, oni se tokom ovih svečanosti strogo pridržavaju svih postupaka u svojoj ritualizovanoj obrednoj radnji. Vreme porekla jedne stvarnosti, utemeljeno njenom prvom pojavom, ima onu vrednost koju snaga svakog početka daje određenoj pojavi. Zato se odgovarajućim obredima ponavljanja ovo vreme nastoji periodično reaktualizovati.⁸ Australijski uro-

đenici žive u karakterističnom svetu zasnovanom na verovanju u realnost stalnog ponavljanja pojave. Srođeni s pejzažom i prirodnim promenama života, domoroci smatraju da su sve osobe, životinje i sile međusobno povezani mrežom inkarnacija, a trenutno postojanje određuju kao period između dva rođenja. Verovanje u međusobnu povezanost stvari i pojava u prirodi naročito je izraženo u magijskom saznanju o zavisnosti pojedinih činilaca u lancu događanja, pri čemu je mogućnost aktivnog i svesnog delovanja prenesena na plan čovekovih mentalnih sposobnosti. Ljudi i životinje žive u mističnoj vezi čiju tajnu znaju samo vračevi. Pomoći dobijena od snova bilo je glavno šamanističko uporište kalifornijskih Indijanaca u lečenju i odupiranju smrti. Iako se u cilju postizanja određenih ciljeva враč služi i pojedinim halucinogenim sredstvima, ulaganje u steru duhova, koji su osnovni pomagači-saveznici, i verovanje u čarobnu snagu magijskog rituala predstavljaju osnovne elemente svakog kreativnog magijskog čina koji koristi one latentne stvaralačke snage kojih u budnom stanju nismo svesni. »Šaman — pesnik», veli Geri Snajder, »jednostavno je čovek čiji um lako klizi u sve oblike i druge živote, i daje pesmu snovima. Pesnici su prenosili tu funkciju kroz civilizovana vremena; pesnici ne pevaju o društvu, oni pevaju o prirodi — čak i ako je najbliže koliko mogu da doprije do prirode čestnost njihove gospa. Klasno civilizovano društvo je neka vrsta masovnog ega. Prevazići ego znači, takođe, otići s onu stranu društva. Unutra, 's onu stranu', leži nesvesno. Ekvivalent nesvesnom, napolju, jeste divljina: oba se ta termina susreću, još jedan korak dalje, kao jedno.«¹⁴ Sublimisana u tradicionalnom znanju, neprevaziđenom opštим kulturnim razvojem, metoda magijskog otkrića nosi u sebi i poetiku mogućnost, što doprinosi sugestivnosti izražene alternative magijske realnosti, koja pretpostavlja, nasuprot ubičajenoj stvarnosti, jedan drugačiji sistem percepcije i značenja. Poetika magije i magija poetskog, što se i iz Snajderovog navoda može zaključiti, izražavaju bliskost pesničkog otkrića sa suštinom magijskog viđenja stvarnosti. Natprirodno iskustvo stečeno karakterističnim snovljenjem, vizijom ili ekstazom predstavlja uslov »promocije« u šamansko zvanje. Ovo iskustvo je u vezi s verovanjem u to da svoju magijsku moć vrač ne postiže ličnim opredeljenjem, već izborom od strane neke više sile.

Objavljinjem duhovnog saveznika враč stiče natprirodno svojstvo kojim postiže određeni cilj. Tehnika magijskog delovanja zasnovana je upravo na ponovnom doživljaju prvobitnog iskustva natriodne duhovne moći. Konkretno i praktično u magiji pretpostavljaju lično iskustvo za uvođenje u tajnu magijskog znanja dostupnu samo odabranima. Kastanedu je, kako veli njegov učitelj Don Huan, odabrala sama moć. On je bio taj koji je tajnu ezoteričkog znanja Jaki Indijanaca mogao lično iskusiti i shvatiti, da bi je preko svojih do sada šest objavljenih knjiga mogao preneti onima koji u čudesno magijsko iskustvo mogu poverovati.¹⁵ Apstrahujući opisanom Kastanedinom iskustvo do nivoa principa koji konstituišu smisao magijskog saznanja i magijskog pogleda na svet, možemo reći da njegovo delo implicira jednu aktualnu antropologiju koja polazi od pretpostavki drevnog indijskog učenja koje pruža samo smernice ka razvijanju isopstvene prakse samosaznanja.

Suština i magija čovekovog bića su jedinstvene i funkcionalne jedinice koje se odnose na čin opažanja i svest o onome što nas okružuje. Opažanje i svest su sačinjeni od dve oblasti moći. Prvi krug se odnosi na oblast tonalne pažnje, dok je drugi krug moći povezan sa sferom pažnje nagala, pomoću koje se u umetnosti snevanja, zasnovanoj na zadržavanju slike iz sna, stiče dvojnik.¹⁶ Predstava o dvojniku, inače, potiče iz drevnog toltečkog učenja o pronalaženju čovekovog duhovnog korena i razvijanju njegovih magijskih sposobnosti. Da bi se došlo do svesti o dvojniku, moraju se savladati i izvesne prepreke koje predstavljaju kako izazov duhovnom pregnuću, tako i zaštita same te svesti. Dvojnik je, veli Don Huan, sam pojedinac, i svaki čovek kao svetslino biće poseduje svog dvojnika.¹⁷ Predstava o dvojniku u okviru ovog učenja rezultira iz opštije koncepcije o čoveku kao svetslom biću, čiji intenzitet volje determiniše njegovu svetslu auru. Prvo izravanjanje svesti o tome da smo svetleća bića počinje u snu, u kojem sanjamo sebe kako spavamo. Veština vraćanja ovom snu je put ka osvajanju sanjarenja, a ujedno i metoda uspostavljanja kontrole nad dvojnikom. Međutim, kada nauči da sanja svog dvojnika, pojedinac shvata, kako ističe Don Huan, da dvojnik, u stvari, sanja njega samog.¹⁸ Kinесki pesnik je istu dilemu poetski sugestivno izrazio sledećim rečima: »Snivao sam prošle noći da sam bio leptir, a sad ne znam jesam li čovek koji je snevao da je leptir, ili sam možda leptir koji sanja da je čovek. Realnost snova i doživljaji na javi relativiziraju stvarnost stečenih iskustava na planu njihovog integralnijeg značaja za celokupno čovekovo biće, jer kao što ne postoji izbor u pristupu magijskom znanju koje vodi do svesti o dvojniku, tako ni sam dvojnik nije rezultat ličnog opredeljenja i stvar ličnog izbora. Odgovor na pitanje zašto je umetnost snevanja povezana sa sticanjem svesti o svom dvojniku leži u razumevanju same prirode snova, ubožene radom neracionalnih sila. Uspostaviti kontrolu snevanja znači steći vlast nad silom koja, po svojoj prirodi, izmiče mreži našeg racionalnog

poimanja. U magijskom sistemu Jaki Indijanaca ove sile su suprotstavljene svojom dijametralno suprotnom prirodom. Nasuprot određenju tonala, koji predstavlja naš ego, ono što vidimo i znamo, nagal se ne može opisati, ali se u njegovo postojanje možemo uveriti. On je drugi bitan kosmički princip koji integrise sveukupnost našeg bića. Ostalih šest tačaka, sem tonala i nagala, koje čine čovekovu sveukupnost, smešteno je između ovih opozitnih kosmičkih principa. Razum i volja obrazuju dva kruga moći između kojih je smešteno pričanje povezano osećanjem, viđenjem i sanjarenjem. Volja, nasuprot razumu, ograničenom na prepoznavanje događaja, ima ulogu u preobražavanju sveta u delo moći.¹⁹ Zarobljen uobičajenim pogledom i ograničenom predstavom o svetu, čovek može tehnikom prekidanja unutrašnjeg dijalogu da postigne oslobođanje od zadatih racionalnih okvira i relativizuje dotadašnji apsolutni značaj tonala koji čuva ustaljeni poredek postojećih elemenata sveta. Za zaustavljanje unutrašnjeg dijaloga koji održava pažnju tonala, osim tehničke brišanja lične istorije, koristi se i metoda sanjarenja, kao vežba slabljenja totalne i ojačavanja nagalne pažnje.²⁰ Za razliku od uobičajene čovekove sposobnosti gledanja pojavnosti tonala, nagal, kao neopisivi princip i izvor svega, pokazuje se samo toku čarobnjaka sposobnom da ga »vidi«. Fenomen nagala, koji izlazi iz glave i koji ostaje individualni doživljaj učesnika čudesnog magijskog događanja, može se uporediti s ilustrativnom slikom duševnog stanja Jogina, iz čije glave u trenutku oslobođanja njegova Ja izlazi 25 istovetnih obličja.²¹ Međutim, za razliku od stanja postojećeg nepostojanja, poslednjeg cilja istočnjačkog puta spasenja kojem Jigin usmerava svoju duhovnu energiju, napuštanje ljudskog oblika u prostorno-vremenском okviru magijske realnosti često se odvija nezavisno od svesnih namera učenika magijskog znanja. Zato, iako je posredstvom svog dvojnika akter pojedinih zbivanja, Kastaneda ih nije i svestan zbog njihovog dešavanja na nesvesnom planu. Pri pokušaju razumskog shvaćanja neminovno izostaje i logičko objašnjenje suštine magijskog konteksta s utvrđenim animističkim kategorijama i bićima iz drugog sveta. Pojedinačna tumačenja samo su parcijalna svedočenja bazirana na ličnom doživljaju svakog od učesnika u magijskoj stvarnosti. Pod uslovom da želi da se seti onoga što »vidi«, svakom od nas je dostupan svet magijske stvarnosti. Ukoliko prihvativimo ovaj izazov, odabrani za magijsko znanje, što, ipak, znači izvesnu predispoziciju za receptaciju ovog znanja, zatežući luk očekivanja časa dvojnika, tj. javljanja sna u kojem sanjamo sebe kako spavamo, počinjemo da razvijamo svest o postojanju svog dvojnika.²² Ovaj transcendentalni ključ otvara unutrašnji prostor života u kojem snevač, pronalazeći sopstvenu ruku kao oslonac, uspostavlja kontrolu nad svojim snom. Metoda zaustavljanja predstava u snu je svojevrsna kontemplativna akcija magijskog samosaznanja čovekovih duhovnih moći. Dvojnik je telo koje čovek stiče sanjarenjem i ono u potpunosti održava fizički lik snevača. Sanjanje usavršava pažnju i umetnost snevanja je, u stvari, umetnost pažnje, budući da pažnjom možemo zadržati sliku sna isto kao i sliku sveta. Permanentno vraćanje istom snu razvija osećanje linija sveta koje pomažu delovanje u svetu nagala.²³ Uzimajući u obzir Frejzerovo tumačenje osnova magije,²⁴ mogli bismo reći da je svet tonala limitativan, homeopatski u odnosu na kontagionost neposrednog događanja u svetu nagala. Mimesis doživljjenog je rečima posredovan svet magijskog zbiljanja, neizbežno praćen i u stepenu sumnje u odnosu na kriterijum realnosti objektivne stvarnosti. Iako plan astralnog dešavanja objašnjava onaj »višak« fantastičnog koji prelazi granice stvarnosti, racionalne nedoumice, prisutne u pokušaju da što adekvatnije protumačimo neobični sadržaj ovog dela, prožet pojavama čarobnjaka i duhova, daje Kastanedinom opusu obris antropološke bajke koja izražava i podstiče jedno od osnovnih čovekovih duhovnih svojstava, vezano za permanentno verovanje u mogućnost ostvarenja snova.

Sadržaj magijskih doživljaja uobičjava se u priču koja ima za cilj da opravda postojanje magije i ujedno pruži model oživljavanja navedenih dokaza u čudesnoj fabuli. U tradicionalnoj kulturi ovu ulogu održavanja vitalne veze između priče i magije ima mit. Funkcija mita je, kako ističe Malinovski, jačanje tradicije isticanjem iskonske realnosti prvobitnih događaja, koji pružaju uzor održavanja postojećeg socijalnog poretku, moralnog ponašanja i verovanja u magiju.²⁵ Prividno neorganizovan i haotičan, bez logičkog početka i kraja, mitski svet kao nesvesna fikciona tvorevina primitivnog duha začinje se u maštariji čiju osnovnu formu čini pojava sna.²⁶ Prema Kasireru,²⁷ prirodu mitskog sveta sugestivno izražavaju Miltonovi stihovi:

»crn, beskrajna okean,
bez međa, bez razmara, gde dužina, širina i visina,
i vreme i mesto nestaju.«

Sličan snu po prividnoj neorganizovanosti svog sadržaja, mit postavlja pitanja vezana za iracionalnu stranu čovekove egzistencije, pružajući preko simbola i struktura ključeve za prevazilaženje opštelijskih problema. Mit poseduje izvesne osobnosti zaledničke snovima i bajkama, u kojima je zapostavljena važnost vremenske dimenzije. Snovi, kao i muzika i mitovi, prema načinu svog delovanja na primaoca, mašine su za zaustavljanje vremena.²⁸ Kao neka vrsta kolektivnog sna, mit je permanentan izazov racionalnom tumačenju, koje nastoji da otkrije njegovo skriveno značenje. Frojd je mit smatrao reliktom iz perioda infan-

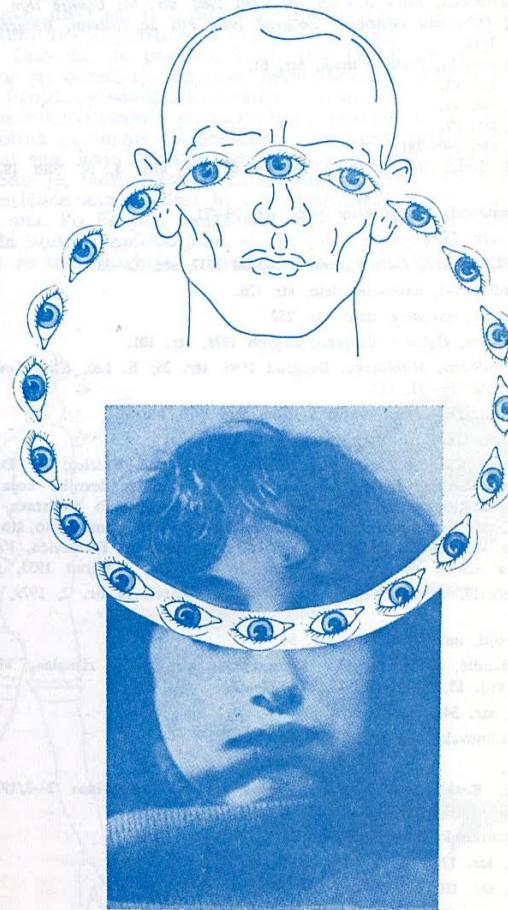
tilnog socijalnog života naroda, a sam san odredio kao svojevrstan mit individue. Usaglašen s osnovama tradicionalne kulture u kojoj je nastao, mit, kao i san, predstavlja most između čovekovog objektivnog i imaginarnog sveta.²⁴ U okviru tradicionalnog magijskog shvatanja koje je u spolašnji svet projekovalo kao realnost sve što je imalo realnost isključivo unutar duševnog života, fenomen sna je bio jedan od osnovnih povoda za stvaranje osnovne animističke predstave vezane za pojam čovekove duše. San se u narodnoj tradiciji i tumači kao ubičajena pojava kada duša napušta telo i doživljava iskustva drugog sveta.²⁵ Čitava galerija mitskih bića iz naše tradicije, motivisana animističkom kategorijom čovekove duše, uobičajena je razvijanjem dramske komponente sadržaja sna. Čavolski duh kao imanentno svojstvo veste izlazi iz tela u toku njenog sna i inkarniran u nekom životinjskom obliku napada ljudi.²⁶ Za zduhača je, prema narodnom verovanju, takođe karakteristično da u toku sna, u vidu specifičnog duha, napušta spavačevo telo.²⁷ Međutim, za razliku od veštice, zduhač je dobar duh i njegova naklonost prema zajednici iz koje potiče ogleda se u odbraňi svog plemena od drugih zduhača i prirodnih sila. Animistička osnova verovanja u moć zduhača sušinski je povezana s animističkim shvatanjem prirode čovekove duše. Mogućnost napuštanja tela u vreme sna kontaminirana je verovanjem u čovekovu duhovnu sposobnost aktivnog odnosa prema nepoznatim silama koje prouzrokuju nevremenu i nepogodu. Magijske radnje koje se čine radi zaštite usnulog od mogućnosti useljenja nekog zlog duha u telo u vreme odsustva njegove duše, proističu iz animističkog načina opodenja s nepoznatim silama. Preseljena na pozornicu sna, kontemplativna akcija magijskog delovanja podrazumeva i vrlo precizan ritual magijskog odnosa prema elementima povezanim s neposrednom aktivnošću čovekove duše.

S obzirom na to da su snu svojstveni samo oni sadržinski elementi koji se ponašaju kao slike, halucinatorna osobenost sna²⁸ može se dovesti u vezu s obredom u kojem se halucinatorna situacija postiže ritualom koji dramatizuje osnovnu ideju doživljaja magijske realnosti drugog sveta. U rusaljskom ritualu u severoistočnoj Srbiji, kolektivno padanje u ekstazu je osnovno obeležje ceremonijalnog opštenja s bićima iz drugog sveta. S obzirom na svoju manističku komponentu, rusaljski ritual je i svojevrstan način dolaženja u dodir s dušama umrlih. Posredstvom rusalja, porodice daruju umrle i informišu se o njihovom životu na onom svetu. U ovom ritualu, koji se izvodi o Duhovima u okviru šire ceremonije pomena, namenjene umrlima i živima, javljaju se, pored transova izazvanih nejasnim magijskim užbuđenjem, i slučajevi simulacije zanosu, što bi trebalo da sugerira moć proricanja i lečenja, na koj joj se zasnivaju institucije vračanja, banjanja i gatanja.²⁹ Histerično-epileptično padanje u zanos javlja se tokom besomučnog igranja u kolu i predstavlja obredni uslov neposrednog komuniciranja s bićima natprirodnog sveta. Obredni trans, izazvan, prema verovanju, uticajem natprirodnih bića, i obredno buđenje kojim se nastoji oslobođiti rusaljino telo, smisleno su integrirani u jedinstven šamanistički ritual koji je nastao kao specifičan kulturni odgovor na potrebu regulisanja izvesnih oblika neurotičnog ponašanja lokalnog stanovništva.³⁰ Verovanje u značaj neobičnih stanja svesti, kao što su: snovi, ludilo, epilepsija, ekstaza i sl., za neposredan kontakt s višim silama, razvijeno je do posebnih predstava o ekstazi kao preduslovu obavljanja magijske prakse i do odgovarajućih tehniki postizanja ovog duhovnog stanja. Padajući u ekstazu, rusalje u dušama umrlih, prema verovanju, stiču neophodne pomoćnike za kasnije bavljenje magijom, čiji su najvažniji aspekti lečenje i proricanje. Transponovan u model šamanističkog rituala, san u postupku rusalja predstavlja i primarnu magijsku realnost učešnika ovog rituala. Čitav ovaj obred možemo shvatiti i kao ritualan san, sanjan u cilju oživljavanja primarnog odnosa prema magijskoj realnosti međusobno povezanih animističkih predstava s neposrednošću same životne prakse.

Za razliku od tzv. slobodnih snova, u melanežanskoj kulturi Trobrijanaca razvijena je i tradicija »zvaničnih snova«, koji imaju i širi društveni značaj. »Takvi su, na primer«, ističe Malinovski, »snovi za koje se prepostavlja da u njima čovek koji vodi neki poduhvat, ili izvršava neki zadatak, u izvesnim uslovima sanja o predmetu svog poduhvata. Vode u ekspedicijama ribolova sanjaju o vremenu, o mestu gde bi se mogla pojaviti jata riba, o najboljem datumu za ekspediciju, i oni prema tome izdaju naredenja i uputstva.«³¹ Ova vrsta »zvaničnih snova« prisutna i u šamanskoj tradiciji, u kojoj su san i uspešnost magijske radnje međuzavisni elementi jednog jedinstvenog magijskog postupka. Za razliku od Frojdove teorije, koja san smatra ispunjenjem želje, pojedini magijski postupci u Melaneziji vrše se prvenstveno u cilju izazivanja sna koji budi konkretnu želju. Međutim, izazvani snovi su samo projekcija vraćeve sopstvene želje za žrtvom magijskog postupka, tako da se i ovi tradicionalni snovi, ipak, uklapaju u jednom širem kontekstu Frojdove teorije.³² Prouzrokujući u umu svog partnera želju identičnu sa sopstvenim prohtevima, vršilac magije posredstvom sna ostvaruje cilj svoje kontemplativne akcije, bazirane na imitativnoj snazi magijskog čina.

Prvobitna međusobna povezanost čoveka s prirodom rezultala je u formiranje specifičnog magijskog odnosa prema svetu, u kojem dominantnu ulogu ima integralno osećanje socijalnog

entiteta i objektivne stvarnosti. »Radna aktivnost prvobitnog čoveka, njegovi doživljaji i postupci organski su povezani s praktičnim životom, kao i s psihologijom i ideologijom prvobitnog kolektiva. Prvobitni čovek ne odvaja se od kolektiva, on kao da je s njime 'stopljen' — razume se — ne absolutno stopljen. To znači da su osnovne socijalne forme delatnosti pojedinca u prvobitnoj zajednici uslovljene kolektivom tokom celog njegovog života i određuju se postojećim verovanjima i običajima. Individualni doživljaji i predstave u prvobitnom kolektivu igraju nezнатnu ulogu. Nerazvijenost individualnih predstava nadomeštava se kolektivnim predstavama koje kao da zamenuju prve i prema tome igraju važnu ulogu u životu i delovanju pojedinog čoveka. U tome se i sastoji specifičnost prvobitne svesti i njen paradoksalni karakter.«³³ Potopljena u vremenu sna iz kojega će se probuditi individualna misao koja će dezintegrirati celinu kolektivnih predstava, tradicionalna kultura svojim važećim kriterijumima utiče najneposrednije i na ispoljavanje individualnih snova pojedinca. Pristupajući proučavanju snova Melanežana s Trobrijanda, Malinovski je konstatovao vrlo malo interesovanje domorodaca za svoje snove, što je i izraženo u odsustvu pravila za njihovo tumačenje. Objasnjavajući ovo zapažanje prirodom nerepresivnog melanežanskog društva, Malinovski ipak uočava da se na osnovu dostupne grade mogu konstatovati snovi, maštanj i želje uobičajeni u unutrašnje psihičke sile pojedinca, koje se ne manifestuju samo u mislima, već i delima koja otkrivaju potisnuti sadržaj opozitan važećem sistemu represije.³⁴ Jednosmerna akcija od potisnutog do ispoljenog najčešće se javlja u oblicima zločina i greha. Rodoskrvni sadržaj snova je utoliko izraženiji, ukoliko je stroži tabu propis kojim se sprečava određena seksualna veza između pojedinih srodnika. »Tako, upoređujući različite vrste rodoskrvnih snova, ima razloga da se pretpostavi da se u njima majka skoro nikad ne pojavljuje, i, ako se pojavljuje, ovi snovi ne ostavljaju dubok utisak; da se o daljim rođakama sanja češće i da je utisak koji to ostavlja priyat; dok rodoskrvnih snova o sestri i mači i oni ostavljaju duboko i bolno osećanje. Ovo se moglo očekivati, jer, kao što smo videli prateći razvoj njihove seksualnosti, u slučaju majke nema iskušenja, prema sestri ono je žestoko i jako suzbijeno, a prema ženama istog klanja zabrana je slatka i ne suzbija se sviše.«³⁵ Ono što je posebno zanimljivo u vezi s tabuom rodoskrvruća i endogamije jesu uslovi u kojima se povećava mogućnost kršenja ovih zabrana. Slabljene tradicionalnog moralu i plemenskih institucija otvara mogućnost ispoljavanja do tada potisnutih sadržaja koji se u novim uslovima ne javljaju samo u snovima, već postaju realnost žestoko ispoljenih domorodačkih strasti.« U

novostvorenim uslovima društvenog i kulturnog preobražaja uloga represivnog mehanizma tradicionalnih zabrana postaje sve manja, tako da sila emotivnih reakcija, proistekla iz lične sklonosti i životnog iskustva pojedinaca, postaje ona vitalna snaga koja stavlja u pitanje osnovne principe tradicionalne kulture.³⁷ Korelacija između mogućnosti ispoljavanja potisnutih psiholoških sadržaja i sve neefikasnijeg sistema tabu propisa implicira zaključak o sudsibini magije u tradicionalnoj kulturi izloženoj neminovnim promenama. Naime, psihološki prostor ustavljenog zračenja magijske realnosti iz vremena sna sve više počinje da se sužava ka stvarnosti racija kao parametra čovekovog duhovnog horizonta i njegovih duhovnih mogućnosti. Magijsko vreme, koje se kao period pre civilizacije može označiti i vremenom sna, reaktualizuje se danas u stvaralačkom procesu u kojem regresivno povlačenje svesti omogućuje produktivno rastapanje granica između subjekta i sveta u osećanje magijske svemoći koje predstavlja neiscrpni kreativni izvor stalnog pesničkog napajanja.

Sadržaj sna, bez obzira na stepen verovanja u njegovu pravu našem svesnom životu, povezan je nitima magijske realnosti za naše celokupno biće, i svest o ovoj povezaniosti ojačava psihičku koheziju našeg integralnog života. Predskazujući nam ponekad budući događaj, san se jaylja u ulozi primarne realnosti imitativnog magijskog događanja. Primer drugačijeg uticaja mehanizma sna na čovekovo ponašanje, kroz simbole fabule čiji se elementi tež tumačenjem mogu dovesti u vezu sa stvarnošću, ogleda se u kontagioznom aspektu integralne magijske povezanosti i međuzavisnosti svih činilaca našeg života. U integralnom iskustvenom polju tumačenje sna predstavlja, prvenstveno, ustavljanje smislene veze između magijske moći induktivnog magnetizma sna i onoga što nam se u stvarnosti događa.

NAPOMENE:

¹ E. From, *Zaboravljeni jezik*, Zagreb 1970, str. 17.

² E. From, *Veličina i granica Frojlove misti*, Zagreb 1980, str. 92.

³ S. Langer, *Filosofija u novom ključu*, Beograd 1967, str. 102–103.

⁴ M. Buber, *Ja i Ti*, Beograd 1977, str. 41; B. Malinovski, *Magija, nauka i religija*, Beograd 1971, str. 80.

⁵ K. Levi-Stros, *Divlja misao*, Beograd 1966, str. 258; D. Pajin, *Ishodište istoka i zapada*, Beograd 1979, str. 19, 67.

⁶ K. Kastaneda, *Drugi krug moći*, Beograd 1981, str. 226, 231.

⁷ S. Langer, navedeno delo, str. 226.

⁸ M. Elijade, *Sveto i profano*, Vrnjačka Banja 1980, str. 38.

⁹ G. Snajder, *Poezija i primitivni čovek*, Treći program Radio-Sarajeva, Sarajevo 1978, str. 508.

¹⁰ K. Kastaneda, *Priče o moći*, Beograd 1980, str. 61; *Učenje Don Huana*, Beograd 1977; *Odvjena stvarnost*, Beograd 1978; *Put ka Ihtlenu*, Beograd 1981; *Orlovske dar*, 1981.

¹¹ K. Kastaneda, *Priče o moći*, str. 61.

¹² Ibid., str. 61.

¹³ Ibid., str. 81.

¹⁴ Ibid., str. 99.

¹⁵ Ibid., str. 240–241.

¹⁶ K. G. Jung, *Duh i život*, Odabrana dela, knj. 3, N. Sad 1977, str. 245.

¹⁷ K. Kastaneda, *Drugi krug moći*, str. 70–71.

¹⁸ Ibid., str. 239.

¹⁹ Dž. Dž. Frejzer, *Zlatna grana*, Beograd 1937, str. 32–33.

²⁰ B. Malinovski, navedeno delo, str. 126.

²¹ S. Langer, navedeno delo, str. 252.

²² E. Kasirer, *Ogled o čovjeku*, Zagreb 1978, str. 101.

²³ K. Levi-Stros, *Mitologike*, Beograd 1980, str. 26; E. Lič, *Klod Levi-Stros*, Beograd 1972, str. 69–71, 143.

²⁴ S. Frojd, *Tumačenje snova I*, Novi Sad 1970, str. 8.

²⁵ E. Lilek, *GZM*, 11, Sarajevo 1899, str. 699.

²⁶ V. Stef. Karadžić, *Rječnik*, Beograd 1969, pod *Veštice*; T. Đorđević, *Veštice i vila*, Beograd 1953.; Kao zaštita od moreduha devoke koja nakon udaje postaje veštica, koriste se, pored paganskih magijskih sredstava — kao što su pojasi, nož koričnjak i dr. — i hristijanizovani elementi, kao što je, na primer, ikona „San svete bogorodice“. O tome u knjizi T. Đorđevića, *Vampir i druga bića u našem narodnom verovanju i predanju*, Beograd 1953, str. 86.

²⁷ S. Zečević, »Zmajevit čovek — zduhač«, *Razvitak* br. 2, 1979, Zaječar 1979, str. 66.

²⁸ S. Frojd, navedeno delo, str. 54.

²⁹ D. Bandić, »Šamanistička komponenta rusaljskog rituala«, *Etnološki pregled*, knj. 15, Beograd 1977, str. 22–32.

³⁰ Ibid., str. 34.

³¹ B. Malinovski, navedeno delo, str. 178.

³² Ibid.

³³ F. H. Kesidi, »Mit, večni pratilac čoveka«, *Gradina* 2–3/1973, Niš 1973, str. 178.

³⁴ B. Malinovski, navedeno delo, str. 177.

³⁵ Ibid., str. 179.

³⁶ Ibid., str. 180.

³⁷ Ibid., str. 182.

radoman kordić San i kultura

Shema simbolizacije je zakon kulture — i sve čovekove duhovne delatnosti. Delovanje tog zakona, međutim, nigde se ne pokazuje, ni u kulturi. Ona ne pokazuje ni našta izvan sebe, ni našta, sem na prirodu (kao opreku), što bi osioni duh istorizma mogao priznati. Možda samo onda kad »znači starost sveta postanu viljivi«, kad se kulturni obrazac približava kraju. Tada se ponovo »otvaraju vrata bivstvu (*Zum Wesenhaftem*) svih stvari i svih sudbina, ponovo se otvaraju vrata shemi simbolizacije. U stvari, tada se otvaraju vrata koja su već otvorena, upravo kao što duh istorizma i prepostavlja. No bivstvo svih stvari i svih sudbina ne može stajati pred vratima i čekati da se ona otvore kako mu to istorizam nalaže. Ono, zapravo, ne poznaje istorijski red. I zatvorenu vrata bivstvu su otvorena, ako je zaista tu. Čovek, dakle, uvek iznova s istog izvora preuzima svoju duhovnost. Shema simbolizacije samo to propisuje. Preduvremenja je neophodnost simbolizacije bivstva svih stvari i svih sudbina. Koji će oblik ona uzeti, zavisi od različitih okolnosti: odredišta ustrojavanja, istorijskih uslova, sheme formalizacije, itd. Situacija mita, u tom smislu, može biti poučna. Vrata bivstvu se u njemu otvaraju sa svakom varijantom priče, otvaraju se jednom obliku, jednom pravcu simbolizacije koji opstaje i nakon završetka kulture mitskog obrasca. A to znači da shema simbolizacije ne poznaje znake starosti, te da su vrata bivstvu uvek širom otvorena. Odredišta ustrojavanja zatvaraju vrata simbolizacije utoliko što joj nameće uvek isti oblik, što ne otkrivaju celinu bivstva, koje u tim odredištima, ipak, jeste. Dokazuje to potreba za mitom i u nemitskim kulturama, u stvari, potreba za celinom bivstva koja nam (celina) zauvek ostaje nepristupačna. Shema formalizacije, u kojoj nam se bivstvo otkriva, prepostavlja ograničen broj odredišta ustrojavanja i, što je važnije, uvek ista odredišta. Otuda znake starosti sveta valja razumeti kao znake starosti date formalizacije odredišta bivstva, i zatim ponovno otvaranje vrata bivstvu svih stvari i svih sudbina kao otvaranje vrata novoj shemi simbolizacije, koja prepostavlja druga odredišta ustrojavanja, ili drugačiji raspored listih odredišta.

Shema formalizacije nas sprečava da mislimo celinu bivstva. Ali zahvaljujući upravo toj svojoj uskogrudnosti, težnji ka samodovoljnosti, ona raskriva ono što krije, suočava nas s manjkom u kojem se celina bivstva svih stvari i svih sudbina pojavljuje. Prema tome i sred prevlasti sistema kulture (jedne sheme formalizacije), kada su znaci starosti sveta samo stvar istorijskog usuda, bivstvu su vrata otvorena. I to ne samo zato što istorijski usud ide ispred sebe, što je kraj upisan u početak, nego zato što je kultura, u suštini, to otvaranje vrata bivstvu svega. Valja, ipak, izvideti: postoji li nešto u njoj što pokazuje na zakonodavnost sheme simbolizacije, što je raskriva kao neprekidno otvaranje vrata bivstvu svega. Gde to nešto treba tražiti? Bez sumnje, tamo gde je skriveno — u ustrojavanju kulture. Ono mora biti pripravno za svaki oblik simbolizacije i, istodobno, jasno omeđeno; mora se zasnivati u samoiskušavanju.

Strukturi kulture sapripadan je izvestan uređaj samoporičanja. Znaju za njega iskustvo i istorija, ali ga ni jedno ni drugo ne može razjasniti, naprsto zato što se ono, kao uređaj zakonodavnosti sheme simbolizacije, dijalektike istog, ne obazire na iskustvo i istoriju, iako otkriva kako jedno i drugo jesu. Uredaj samoporičanja kulture raskriva dvostrukost njenog ustrojavanja, dve vrste zakonitosti koje ju uobičjuju i koje protivreče jedna drugoj na način na koji se protivstavljaju dijalektika istog i dijalektika suprotnosti. Prvo se zapaža formalna zakonitost datog sistema. Antropologija je ona poznata. U izučavanju kulture oni se, uglavnom, drže granica koje ta zakonitost nameće. Tek po koji govori o transkulturnim pojavama. Pri tom važnu ulogu imaju uticaji, svejedno što se oni ne mogu dokazati. Strah od gubitka oslonca u istoriji, doveo je do toga da se jednost kulture ne misli. A i kako bi kad se pojave razlike apsolutizuju i razumevaju kao strukturne razlike. Iz te perspektive zaista nije moguće uvideti da sistem kulture poziva u svojoj zakonitosti jednu drugu zakonitost (protivrečje nagona smrti).² Može se čak tvrditi da se sistem kulture, upravo sledeći sopstvena pravila, obrazuje po načelima te, prvo, zakonitosti. Nijedan sistem ne može izbjeći nužnosti ustrojavanja. Pri tom može izgledati da mesto strukturišućeg datog sistema pripada nečemu, ekološkom izazovu, na primer, što je teško dovesti u vezu s metafizičkim prizvukom prvočne zakonitosti kulture.³

Sistem kulture mogu shvatiti kao varijantu obrasca kulture (sheme simbolizacije), odnosno kao varijantu simbolizacije tog obrasca, bez obzira na sticaj sastojaka različitih slojeva date kulture i čak različitih kultura. Prema tome, sistem kulture se uobičjuje kao varijanta mitske priče, te nužno govori isto u drugom. Ne postoji, stoga, original kulture. I u slučajevima gde je dug jedne kulture drugoj (evropske grčkoj) istorijski dokazan, mogu govoriti o tim kulturama kao varijantama nepostojećeg originala. Središnje mesto u sistemu kulture ne pripada sredstvima i načinu korišćenja tih sredstava, nego strukturišućem kulturu, naime, valja razumeti kao način raskrivanja (istine),⁴ kao izvorno i okvirno razastiranje bivstva u području istine. Ona (kultura) označava put svakog razastiranja bivstva. Važno je to utvrditi za razumevanje položaja kulturnog teksta,